

Forståelse og forståelseshorisont

Berit Andersdatter Bongo

Filosofen Hans-Georg Gadamer (2010):

---

1) Filosofen Hans-Georg Gadamer (2010):

Forståelse omfatter et aktivt forhold til historien og tradisjonen.

Forståelseshorisont: alt som er synlig fra et gitt punkt.

Horisonten vandrer med oss

I møtet med det som er fremmed kan horisonter smelte sammen. Det åpnes en felles, overordnet horisont:

nye spørsmål og dialoger mellom nåtid og tradisjon

Den samiske forståelseshorisonten på området “helse og sykdom” har vært nokså lukket.

Kan den samiske forskningen bidra til å åpne den mer?

Kropp og skjebne

Om forbindelser mellom religion, helse og medisin i et urfolksperspektiv

Berit Andersdatter Bongo

Skjebne: Norsk ord

Samisk: “Dat lea oidnojuvvon

- Det er forutsett” “Det blir som det blir "skjebnebestemt på godt og vondt.

(Kåven, B., Jernsletten, J., Nordal, I., Eira J.H., & Solbakk Aa.(1995). *Sami-daru satnegirji. Samisk - Norsk ordbok*)

« Begrepet ruohttu forteller at det er noe du har fått i kroppen som kan trekke (ruohtet) deg vekk fra denne verden. Men det er

ingen som kan vite om du blir trukket vekk.

En får vente og se.....» (deltaker)

Moderne vitenskap:

- Mennesket herre over sin skjebne
  - Bekjempe og forhindre sykdom
  - Herredømme over sykdom og helse
-
- Hva kan bakgrunnen for denne forståelsen blant samer være?

Dette vil jeg diskutere i sammenheng med den gamle samiske religion

- Hvordan kan en si at samer aksepterer at det “blir som det blir”, når det er en rik samisk folke medisinsk tradisjon med mange behandlinger og tiltak?

Samisk religion: Tre verdener

---

1. Øvre verden. Der bodde den øverste guden
2. Mellom verden der mennesker og gudeskikkelser holdt til
3. Underverden med flere dødsriker

I dag: To verdener?

1. Vår verden
2. Den usynlige verden

Knyttet til samisk religion. En viktig samisk *árbevierru* (tradisjon)?

- (Myrvoll 2010, Solbakk 2007)

Tradisjonell samisk runebomme

Produsert: I Kautokeino av Sápmi heia,
handlaga av Kristine Eira

Naturguddommer i samisk religion

- Dierpmis – Horragallis, (tordenguden),
- Beavi (sola), Bieggolmmái (vindguden)
- Dette er de guddommene som spesielt styrer liv, helse, fruktbarhet og død. De kan komme både med godt og vondt, få vekk onde ånder og sykdom. Menneskene kan be dem om hjelp, men ikke kontrollere dem.

Personifiserte guddommer

- Rađđeolmmai, Mattarahkka (stammora), Sarahkka (skillekone)(for jente barn), Juksahkka (dørkone) (for gutte barn), Jápmiid- áibmu (dødsriket), Ruohtta –aibmu (dødsriket for de som ikke hadde fulgt gudens vilje)
- Disse guddommene følger menneskets liv og kan påkalles ved fødsel og død.
- Det er mange som styrer.
- Derfor kan en ikke vite, en må vente og se.

Et menneske bilde delt i en kropp og to typer sjeler

- Frisjelen er knyttet til pusten og kunne løsriveres fra kroppen uten at mennesket nødvendigvis dør
- Den andre sjelen er alltid knyttet til kroppen (skjelettet)

SJAMANENS ROLLE OG FUNKSJON

- Er også underlagt maktene
- Bindeledd mellom de tre samiske virkelighetsverdener – «forhandle», skape orden og balanse
- Blir tilkalt ved alvorlig ubalanse (sjeletap eller magisk angrep) eller vanskelige fødsler
- Stille «diagnose» og behandle, med assistanse fra hjelpeånder i dyreskikkelser
- Ved sjeletap kan sjamanen forsøke å hente frisjela tilbake fra de dødes verden
- Kan spå ved hjelp av runebomma

«Dat lea oidnojuvvon» (det er forutsett)

- Naturguddommene rådde til syvende og sist
- over helse, liv og død.
- Menneskenes skjebne er underlagt naturen.
- Den er uforutsigbar, en må se hvordan det blir.
- En kan påkalle de personifiserte guddommer.
- Noaiden kan forsøke å gripe inn.
- Men det er ikke sikkert at han lykkes.

Johan Turi 1854-1936
Forfatter av *Muitalus sámiid birra* (1910)
der han forteller om reindriftssamenes liv.

Johan Turi: ...Om lapparnas läkarekonster

- «Här nedan finns det förklaringar på, hur man skall lindra en sjukdom och ibland till och med bota den, ja till och med fort, inte ens en doktor kan bota den så fort. Men det lämpar sig inte att skriva upp alla konsterna i denna bok (...) många lärda herrar passa inte att höra om alla konster, de tro inte på dem, bara håna lappens dumhet,
- fast om de finge se allt, vad lappen gör, så skulle de förundra sig över den kraften och varifrån den kommer.»

(Johan Turi 1917 [1910]: *Muittalus Samid Birra*, s. 115.

Turi (1910) gir mange praktiske legeråd fra samisk tradisjon

- Midler fra naturen:
  - Gniing, medisin av frosk,
  - Drikke levende reinblod ved nedsatt kroppstemperatur,
  - Ved forstoppelse: klyster av urinblæra på reinkalv,
  - Ullgarn mot senestrek,
  - Når fødselskvinnen er så kald at etterbyrden ikke kommer ut, får hun en varm drikk av knuste bjørkeknopper i surmelks vann, eller varme omslag.
- **Kopping og årelating** er nyere legeråd hos samene,
  - Går tilbake til gresk medisin
- **Kraft fra den usynlige verden:**
  - Lesing av ord mot jordslag. Stenging av blod
- Noen av disse rådene er bruk i dag (Mathisen 1989, 2000; Nymo 2003, Henriksen 2010).

Mellom gammel samisk religion og kristendom

- «Den som skal løse de døde eller djevler fra noen som har fått dem på seg, skal være en Guds noaidi eller det skal utføres med Guds kraft.
- Da er det lett å få dem fjernet.»

(Johan Turi 1917 [1910]: *Muittalus Samid Birra*, s. 132.)

- *«Jeg har gjennom mitt arbeid som helsearbeider fått erfare at Gud står veldig sentralt for en stor andel av samiske pasienter.*
-
- *Pasientene stoler på at det blir slik Gud vil det skal bli, menneskene kan ikke gjøre noe fra eller til. (...)*
  - *Dette ser ut til å gjelde selv om de ikke kaller seg for såkalt personlige kristne. De stoler så mye på Gud at de ofte utsetter å kontakte legen, for hva kan nå legen egentlig bidra med?*
  - *Jeg har ofte erfart at pasienter ikke vil videre fra legevakten til sykehus. De har en oppfatning av at legene bare gir en kunstig forlengelse av livet.*
  - *Tanken og troen at enten så lever jeg eller så dør jeg er til stede hos den samiske pasient.*
  - *Denne innstillingen til livet ses hos samiske pasienter som selv kjenner på sin kropp at det går mot slutten av livet.» (Deltaker nr. 17.*

-
- De folkemedisinske tiltakene kan ikke garantere at det går bra. En må innstille seg på at det kan gå begge veier.
  - Skjebnen er ukjent for menneskene.

  - Samisk folkemedisin utfordrer ikke maktene, men er en del av tradisjonen.

  - Det ser ut til å kunne gjelde både i forhold til den førkristne religionen og til kristendommen.

-
- Den medisinske prognosen kan derimot oppfattes som at den
  - forutsier skjebnen til den syke.

  - Flere av deltakerne i studien reagerer på «norske sykdomsbegreper»
  - som «dømmende»:

  - *«Med hvilken rett kan en lege si til et menneske*
  - *at jeg dømmes deg til døde, når legen forteller at*
  - *vedkommende har kreft som medisinen ikke klarer å helbrede?»*
  - (Deltaker 2).

  - Spørsmålet blir til slutt: Er det egentlig skjebnetro både i vitenskapen og i tradisjonen?

Å kommunisere den samiske helse – og sykdomsforståelsen

- Samer snakker ikke om helse og sykdom

Det er *unødvendig* å snakke om helse.

- Sykdommer skal en ikke snakke om.
- Underlivstilstander og alvorlige tilstander som kreft snakker en *slett ikke* om.

- Helse- og sykdomsbegrep får en annen betydning enn i norsk kultur

Taus og indirekte forståelse av *dearvvašvuohta*/ helse

- *Det handler om hele ditt liv»*
- «*Humadit vuokkasit*» (å snakke sammen på en god og passende måte)
- Taus og indirekte kommunikasjon:
- En tradisjonskunnskap
- Klare seg selv, ikke utlevere seg
- Herding
- «Vi hjelper uten å bli spurt»: motsetning til bruker-
- medvirkning

Li galga humpat buohcama birra-en skal ikke snakke om sykdommer

---

- *Vi snakker ikke direkte til hverandre. Vi er ikke njuollgo cuolli (rett fra tarmen).*
- Problemene får være i fred
- Vente og se, mennesket lever så lenge det lever
- «Hard omsorg»: Forventninger til enkeltpersoner

Kommunikasjon ved livets slutt

- *«Når vi ser at et menneske er kommet til slutten av livet, da sier vi at vedkommende ikke er så rabbat (en er ikke i stand til å skynde seg eller er ikke i stand til å skaffe noe til veie). Dette er også en fin måte å snakke på. Du hører at fortsatt er ikke ordet syk nevnt. Alle vil etter hvert se om det er noen som har fått noe på seg som gjør at vedkommende er i ferd med å avslutte sine dager».*

VI HAR ANDRE BEGREPER, VI SNAKKER EGENTLIG IKKE OM SYKDOMMER”

- En av deltakerne sier om: *“det som på norsk blir kalt for sykdomsbegreper”*:
- *«Dette er nye begreper som er kommet til oss samer. Etter hvert har jeg lært å høre de norske begreper, men på en måte gir de ikke noen mening. Jeg lurer på hvor samene har fått de samiske begreper som på norsk kalles for sykdommer? Jeg tror nok at samene har laget sine egne begreper, det er nok ingen lege som har lært samene dem. Dette er begrep som legene ikke forstår, og det er vanskelig å forklare disse begreper på norsk språk.»*

Snakker om kroppslige tilstander

- Flere deltakere uttrykker seg svært kritisk og negativt om “*de norske sykdomsbegreper*”.
- Deltaker 2 hevder «*at legene lager sykdom til menneskene da de til og med skriver det ned på et papir*».
- Snakker om ulike kroppslige *tilstander*, for eksempel *vihki*
- Også ved direkte oversettelse til norsk (sukkersyke, urinveisinfeksjon) kan forståelsen være annerledes
- Skeptisk til å forstå sykdom som en vitenskapelig definert enhet

Ånder og de døde

- Deltakerne stiller spørsmål om psykiske lidelser er knyttet til onde ånder eller avdøde
- *«Når vi samer snakker om at «bijagat» (de avdøde) er kommet på noen, da tenker vi ikke på det som en sykdom. Det blir ikke forstått og kommunisert som en sykdom. Vi forstår det som noe ondt du har fått på deg på grunn av andre personer».*
- En tosidighet i hvordan psykiske forstyrrelser oppfattes:

Både et nederlag, og trøst

UTFORDRINGER FOR SAMISKE PASIENTER I MØTE MED NORSK HELSEVESEN

- Vil ikke utlevere seg i grupper
- Blir «usynlige», liksom gjester
- Også samiske ungdommer foretrekker å bruke morsmålet
- Kunnskaper om indirekte kommunikasjon er nødvendig
- Stoler fullt og fast på legens «røntgenblikk

UTFORDRINGER FOR SAMISKE HELSE- OG SOSIALRBEIDERE I NORSK HELSEVESEN

- **I to verdener**
- *«Du skjønner vi lever i to verdener. Det er ikke bare for en norsk person å forstå den samiske væremåten som vi har fått med oss i vår oppvekst. Det er ikke bare språket som er viktig, det er også vår måte å leve på (eallasjan vuohki), hvor også kommunikasjon og samisk etikk hører med.»*
- To forståelseshorisonter: Den medisinske/helsefaglige og den samiske, hvor også gudetroen og samisk folkemedisin er inkludert.
- Behov for skriftlig kunnskap

SYNLIGGJØRING AV SAMISK OMSORG I SYKEPLEIE

- Familie og slekt vurderer behov for profesjonell hjelp
- Samisk omsorg i stor grad taus omsorg.
- Taushet kan være en viktig del av sykepleiekommunikasjonen.
- Unngå å snakke om sykdom og om døden: Ingen vet hvordan det blir.
- Stell av underlivet: "Både her og der"
- Mulig å behandle uten å snakke om diagnoser
- Nødvendig med kunnskaper om samisk kultur og kommunikasjonsform

Oppsummering og drøfting

- Det dreier seg om en samisk forståelseshorisont
- Helse og sykdom ikke dagligbegreper
- Tilstander
  - En skjult tradisjon
  - Ingen vet hva fremtiden bringer
- Det handler om menneskets plass i tilværelse
- Forholdet mellom menneskene viktigere enn individet
- Forholdet til synlige og usynlige makter viktig
- Tausheten beskytter: egne og andres følelser beskytter kulturen

Oppsummering og drøfting

- Det dreier seg om en samisk forståelseshorisont
- Helse og sykdom ikke dagligbegreper
- Tilstander
  - En skjult tradisjon
  - Ingen vet hva fremtiden bringer
- Det handler om menneskets plass i tilværelse
- Forholdet mellom menneskene viktigere enn individet
- Forholdet til synlige og usynlige makter viktig
- Tausheten beskytter: egne og andres følelser beskytter kulturen